

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR NUTQINI RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Ibodulloyeva Mavluda Toxir qizi

*Termiz Davlat Pedagogika instituti
Maktabgacha ta'lim pedagogikasi
va psixologiyasi yo'nalishi 1- kurs talabasi*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish o'ziga xos psixologik xususiyatlari haqida fikr yuritilgan. Shuningdek, maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalar nutqini rivojlantirish yuzasidan tavsiyalar berilgan. Tarbiyachi-pedagoglarning nutq madaniyati va ijtimoiy psixologik xususiyatlari ham yoritib o'tilgan.*

Tayanch so'zlar: *tovush xususiyati, nutqning ifodalanishi, tovush, nutqiy nafas olish, nutq me'yori, tarbiyachining nutq madaniyati.*

Abstract: *This article discusses the specific psychological features of speech development in preschool children. The article also provides recommendations for the development of children's speech in preschool education. The speech culture and social psychological features of educators are also covered.*

Keywords: *sound characteristics, speech expression, sound, speech breathing, speech norms, educator's speech culture.*

Ta'lim-tarbiya ishlarini takomillashtirish, uni jahon andozalari darajasiga ko'tarish, fan sohasidagi yangiliklarni amaliy hayotga tatbiq etish muhim masalalardan biri bo'lib qolmoqda. Ayniqsa yosh avlodga ta'lim-tarbiya berish, ularda fan asoslariga nisbatan bilim, ko'nikma, malakalarni shakllantirish davlat siyosatining ustuvor vazifalaridan hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi birinchi Prezidenti I.A.Karimov «Tarbiyachi – ustoz bo'lishi uchun boshqalarning aqlidrokini o'stirishi, ma'rifat ziyosidan bahramand qilishi, haqiqiy fuqaro etib yetishtirish uchun eng avvalo tarbiyachining o'zi aynan shunday yuksak talablarga javob berishi, ana shunday buyuk fazilatlarga ega bo'lishi kerak» – degan edi [1]. Ta'limning yangi modelida jamiyatda mustaqil fikrlovchi erkin shaxsni shakllantirishga e'tibor berilar ekan, psixologiya sohasining vazifalari ham malakali mutaxassislar sifatida o'zligini, o'z qobiliyatlari, individualligi, ya'ni shaxsiy fazilat, xislatlarini bilgan tarzda ta'lim-tarbiya faoliyatini oqilona tashkil etish va ijtimoiy foydali mehnatning barcha sohalarida iqtidorli kasb sohibi sifatida faoliyat ko'rsata oluvchi shaxslarni tarkib toptirishdir. Maktabgacha

yoshidagi bolalar nutqining rivojlanishi ularning faoliyati, muloqati bilan uzviy bog'liqdir. Bola jumalarning mazmuni va shaklidagi o'zgarish uning muloqat shakllari o'zgarishi bilan bog'liq bo'ladi. Ilk bolalik davriga xos situativ nutq ishchan muloqot shaklidan nosituativ bilishga yo'naltirilgan va nosituativ - shaxsiy muloqot shakliga o'tilishi bolalar nutqiga ma'lum bir talablarni qo'yadi. Bu talablar bola nutqining yangi-yangi tomonlarini, turli kommunikativ masalalarni hal qilishi uchun zarur bo'lgan xususiyatlarni tarkib toptiradi. Bog'cha yoshidagi bolaning nutqi ijtimoiy aloqalarni o'rnatish funksiyasini bajara boshlaydi. Buning uchun esa bolada ichki nutq tarkib topishi, monologik xususiyat kasb etib borishi lozim bo'ladi. Maktabgacha yoshda bola nutqining rivojlanishidagi muhim xususiyat nutq tafakkur quroliga aylanishidan iborat. Bola so'z-lug'at boyligining o'sishida 2 ta muhim tomon - miqdor va sifat tomonlari mavjud. Lug'at boyligining miqdoriy o'sishi D. B. Elkoninning ko'rsatishicha, bevosita bolaning hayot sharoitlari va tarbiyalanish xususiyatlariga bog'liq. So'nggi yillarda u yoki bu yoshdagi bolalar nutqining lug'at tarkibini o'rganishga bag'ishlangan tadqiqotlarda avvalgi tadqiqotlarga nisbatan yuqoriroq miqdoriy ko'rsatkichlar aniqlandi. Jumladan, V. Loginaning ma'lumotlariga ko'ra 3 yoshga kelib, bola lug'atida 1200 ta so'z mavjud bo'ladi, 6 yoshli bolaning aktiv lug'ati esa 3000–3500 so'zni o'z ichiga oladi. Vaholanki, 40–60 yil oldin o'tkazilgan tadqiqotlarda 3 yoshli bolaning lug'ati 400–600 so'zdan, 6 yoshli bolaning aktiv lug'ati esa 2500–3000 so'zdan iborat deb ko'rsatilgan edi. Nutq madaniyati - bu, avvalo, tarbiyachida bo'lishi shart va majburiy sifatlardan hisoblanadi. Bu tarbiyachidagi nutqiy ko'nikma va nutqiy malakalarni hosil qiladi. Bu ko'nikma tarbiyachi faoliyatida takomillashib boradi, maxsus mehnat va mashqlar evaziga malaka oshiriladi hamda erishilgan muvaffaqiyatlar tufaylar tufayli qobiliyat va mahorat shakllanadi. Bolalar nutq madaniyatiga o'zbek adabiy tilini mukammal egallash asosida erishiladi. Buning uchun esa tarbiyachi adabiy qoidalarini bilish, badiiy adabiyot asarlarini doimiy o'qib borishi, she'rlar yod olishi va bolalar bilan suhbatlar o'tkazish muhimdir. Situatsion - ishchan muloqot shaklidagi bolalar leksikasi (nutqi) konkret predmetli vaziyat bilan bog'liq. Bu holat shunda ko'rinadiki, bolaning nutqida ot so'z turkumiga oid so'zlar ko'p bo'ladi. Sifat turkumidagi so'zlar yoki umuman uchramaydi, yoki buyumlarining faqat tashqi xususiyatlari: rangi, o'lchami (barcha sifatlarning 96,4 %) ni ifodalaydi. 98 % fe'llar faqatgina konkret predmetli harakatlarga nisbatan ishlatiladi. Bolalarning nosituativ - bilishga yo'naltirilgan (vaziyatga - situasiyaga bog'liq bo'lmagan) muloqotida ular kattalardan har xil narsa va hodisalar haqida axborot olishga bog'liqlikdan ozod bo'ladi. Asta sekin atrof-olamdagi

narsalarning turli xususiyatlarini aks ettiruvchi soʻzlar zahirasi kengayib boradi. Jumladan, estetik xususiyatlarni ifodalovchi sifat turkumiga oid soʻzlar (11,25 %) va emosional xususiyatlarni koʻrsatuvchi soʻzlar (5 %) paydo boʻladi, irodaviy va intellektual harakatlarni anglatuvchi feʼl turkumidagi soʻzlar (6,24 %) vujudga keladi. Nosituativ - shaxsiy muloqotda, bola odamlar oʻrtasidagi munosabatlar haqida axborot olishga, oʻzining fikrini kattalar fikri bilan taqqoslashga harakat qilar ekan, uning nutqida umumiy grammatik murakkablashish roʻy beradi. Sifat turkumidagi soʻzlar quyidagi nisbatda boʻladi: atributiv (tashqi xususiyatlarini ifodalovchi) - 69,80 %, estetik xususiyatlarni ifodalovchi sifatlar - 14,65 %, ahloqiy xususiyatlarni ifodalovchi sifatlar - 9,3 %. Irodaviy va intellektual harakatlarni ifodalovchi feʼllar ancha koʻpayib, nutqida ishlatilayotgan barcha feʼllarning 9,76 %ni tashkil etadi. Agar maktabgacha yoshdagi yaʼni 3–7 yoshdagiboladan berilgan topshiriqda nutqiy faoliyatning elementi boʻlmish soʻz bilan muayyan amallarni bajarish talab etilsa, masalan, gap tarkibidan soʻzlarni ajratib olish vazifasi berilsa, S.N. Karpovaning tadqiqoti koʻrsatishicha, bolada unga aytilgan gap belgilaydigan vaziyatga orientir olishning ancha barqaror moyilligi kuzatiladi. Berilgan soʻz tarkibida nechta soʻz mavjud degan savolga bolalar gapni “boshdan oyoq” qaytadan takrorlaydi. Masalan, “Koptok yumalab ketdi” degan gap berilsa, bola bu gapda bitta soʻz “Koptok yumalab ketdi” degan soʻz borligini aytadi. Ayni 5–9 yoshda bolalar xuddi shunday ifodalaydi. S.N. Karpovaning tadqiqotlari shuni koʻrsatadiki, maktabgacha yoshdagi bolada gap tarkibidan barcha turdagi soʻzlarni ajratib olish koʻnikmasini shakllantirish mumkin. Buning uchun ularga soʻzlarning mezonlarini, yaʼni soʻz tovushlarining majmuasidan iboratligini, soʻz doim muayyan mazmunga egaligini anglashi lozim. Albatta buning uchun bolaning yoshiga mos keluvchi usullardan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Shunday qilinganday qilinganda, yoshidan qatʼiy nazar bolalarda soʻz haqida adektiv va anglangan tasavvurlar paydo boʻladi. Maktabgacha taʼlim yoshidagi bolalarni yuksak gʻoyaviylik ruhida tarbiyalash ularning ongiga xalq, millat, yurt, jamiyat manfaatlaridan yuqoriroq manfaat boʻlishi mumkin emasligini singdirishi, ularni vatanga, xalqqa muhabbat ruhida va sadoqatli qilib tarbiyalash demakdir. Bunda esa albatta tarbiyachining oʻrni beqiyos va muhimdir. Shunday qilib aytganda nutq maktabgacha yoshdagi bolalarning taraqqiy etishlarida katta oʻrin tutadi. Shuning uchun ham maktabgacha yoshdagi bolaning nutqini oʻstirishda atrofdagi insonlarning shuningdek tarbiyachilarning nutq madaniyati rivojlangan boʻlishi muhim sanaladi. Maktabgacha yoshdagi

bolalarning eng muhim xususiyati nutqning rivojlanganligi hisoblanadi. Tarbiyachi tomonidan nutq o‘stirish to‘g‘ri rejalashtirib boriladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. I.A. Karimov. Barkamol avlod orzusi. – T.: «O‘zbekiston» – 2000.
2. Babayeva D.R. Nutq o‘stirish nazariyasi va metodikasi. - Toshkent, 2018. - 334b.
3. Nishonova Z., Alimova G. Bolalar psixologiyasi va uni o‘qitish metodikasi. - T.: “O‘zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg‘armasi”, 2006. - B. 68.
4. Qodirova F.R., Toshpo‘latova Sh.Q., Qayumova N.M, A‘zamova M.N. Maktabgacha pedagogika. - T.: “Tafakkur”, 2019. - B. 107.
5. Zokirova, S.M. (2016). About the congruent phenomenon in the contrastive linguistics. Sciences of Europe, (8–2 (8)).
6. Г.У Холбоева, Р.Ж Окбоева Формирование трудового воспитания у детей дошкольного возраста.- Евразийский научный журнал, 2018
7. Г.У Холбоева - Болалариини мактаб таълимига психологик тайёргарлиги. Новости образования: исследование в XXI веке, 2022